

על האקדמיזציה בחינוך

מאמר זה מתמקד בנושא אחד, באיקת החינוך לאקדמיה. הוא אינו עוסק כלל ביחס העקרוני למדע. מן המפורסמות שאינן צריכות ראייה הוא יחסה החיובי העקרוני של היהדות למדע. אם היתה ביקורת על המדע היא התמקדה בעיקר בצד הטכני, של ביטול תורה ושל חשש להשפעה רעה בגלל האווירה השוררת בקמפוסים המדעיים; אך לא למדע עצמו. המהפכה הקופרניקית למשל, בהשוואה לקתוליות, עברה ללא התנגדות רעשנית (מלבד הערה קצרה של המהר"ל, בנתיב התורה פרק יד, שלא שוכנע באמיתותה של האסטרונומיה החדשה).

בנושא החינוך הבעיה מורכבת יותר, מאחר שהחינוך עוסק בערכים והמדע אינו מתיימר כלל, בהתאם לדיסציפלינות שלו, לעסוק בנושא זה שהוא מעבר לתחומו. לנקודת חיכוך זו בלבד מתייחס המאמר.

א. המדע והתפתחותו

ההתפתחות הגדולה בתחומי המדע השונים הביאה עמה ברכה רבה לאנושות בכלל, ובתוכה גם לחינוך: מחקר מסודר ושיטתי, תצפיות וסקרים, ניסויים וצבירתם בצורה מבוקרת ופיתוח שיטות חדשות בתחום החינוך. ואכן אין ספק שיש לנצל כל ידע וכל כלי, שיש בהם בכדי לסייע לעבודתו של המחנך, בפרט בדורנו, כשהחינוך עומד בפני קשיים גוברים והולכים.

מאידך, היא הנותנת. אחד הגורמים למשבר החינוך בדורנו הוא דווקא למרבה הפרדוס: המדע בכבודו ובעצמו! הא כיצד?

התפתחותם העצומה של המדעים היא תוצאה של שיטות מחקר שביסודן עומדת חשיבה ביקורתית או בייקטיבית. וזו מנוצלת לעתים לערעור כל מוסכמה וכל סמכות. אמנם זו מעלתה של האקדמיה, שהיא בודקת כל דבר מיסודותיו. עקרונותיה הונחו על ידי סוקרטס שאמר על החשיבה המדעית הפילוסופית: "התימהון - אם הפילוסופיה" (אפלטון, תאיטיטוס). ובלשון אחרת: הביקורת - אם המדע. אולם זהו בדיוק גם חסרונה. ישנם תחומים שבהם הביקורתיות המופרזת והטלת הספק השיטתית גורמים לנזק יותר מאשר לתועלת, ואחד מהם הוא תחום הערכים. המדע מצד עצמו אינו ערכי. הערכים הם מחוץ לתחומו. הוא ניטרלי ביחסו אליהם, במקרה הטוב. אין לו השגה בהם, ואף אין הוא מתיימר להשיגם, ועל אחת כמה וכמה שלא לקובעם. הם מעליו. הוא בבחינת "עץ הדעת" אולם ללא "טוב ורע".

הטוב והרע אינם נקבעים באמצעות חשיבה מדעית. עדיין לא הוכח בשום הוכחה מדעית שטוב עדיף מרע (בזאת טעה סוקרטס שסבר שידעה נכונה תביא להתנהגות מוסרית). אדרבה, מבחינה מדעית ניתן להוכיח

את ההפך, שרע עדיף לכאורה מטוב! המאה ה-19 למניינם סברה לתומה, מתוך הערצת המדע, שהמדע יחליף את הדת, את המוסר ואת התרבות. המאה ה-20 למניינם ניפצה אשליה זו לרסיסים. המדע לא מנע את אושוויץ. אדרבה, הטכנולוגיה - פרי היישום המדעי - הניעה בגלגליה את ההידרדרות המוסרית האיומה. המדע אינו קובע איזו התנהגות עדיפה. הוא עוסק בעובדות, באינפורמציות בעיקר, ולא בקביעת ערכים, וממילא גם לא ביישום. אלו אינן בידיו כלל. לעומתו, החינוך עוסק דווקא בערכים, באידיאלים, בדמוסי התנהגות ובהכרעות מוסריות. אלו נקבעים בעיקר על ידי מצפון, על ידי מסורת ועל ידי חינוך, ולא על ידי למידה רציונלית בלבד.

אין ספק שערכים יש גם ללמוד, להבין, ואף להשתמש בכלים מדעיים לשם כך; אולם הערכים עצמם אינם ניתנים לקביעה מדעית. זו, האחרונה, עלולה להטיל ספק בעצם קיומם וצידוקם. יתרה מזאת, ערעורם על ידי חשיבה לוגית רציונלית, שאין לה כלים לקביעת הערכים, מהווה סכנה לחברה האנושית (ובפרט עם ישראל, שסבל יותר מכול מהתיאוריות שנחשבו ל"מדעיות" בזמנן - הסוציאליזם מכאן והגזענות מכאן - חייב שבעתים לא ליפול ברשת זו). המדע יישאר בתחומו והערכים בתחומם, והחברה האנושית על מקומה תבוא בשלום.

ב. למידה וחינוך

יש להבחין אפוא בין למידה לבין חינוך. למידה זקוקה יותר לכלים מדעיים, לשיטות מדעיות, לא רק כאמצעי עזר, אלא גם כתוכן. יש ללמד את התלמיד לא רק ידע אלא גם כיצד ללמוד, כיצד לחשוב חשיבה נכונה וכיצד למיין בצורה שיטתית ומדעית את הידע שהוא צובר. חינוך אף הוא יכול וצריך להסתייע בכלים כאלו, אולם רק בתור כלים ולא כמהות. חינוך משמעותו הקניית ערכים יציבים, אידיאלים ברורים ואמונות אמיתיות. הוא מבוסס בין היתר על סמכויות, של אב ושל רב (לאו דווקא במשמעותו התורנית). כל אלו אינם בתחומו של המדע. אדרבה, המדע אינו מכיר בהם. הם אינם נרכשים בשום מוסד אקדמי, ולפעמים להפך. הם חייבים להישאר ערכים יציבים למרות הביקורת המדעית.

אכן יש שוויתרו על זכותם לחנך, על סמכותם, על חובתם ועל אחריותם לחנך לערכים. אולם מערכת החינוך בחברה האנושית בכלל (במקום שבו נותר עדיין חינוך) ובעם ישראל בפרט, סוברים אחרת. המורשה ההיסטורית מטילה אחריות כבדה על האב ועל הרב לחנך. כן, לחנך! למרות כל ה"פוסט" הפושה בחברה. יש למחנכים אחריות גדולה להמשיך את המורשת ולהעבירה מדור לדור. חלו אומנם שינויים חברתיים וטכנולוגיים לא מעטים, המחייבים בדיקה, ריענון ויישום מחודש של הערכים בכל דור ודור. לכל אלו האקדמיה יכולה רק לספק אינפורמציה על ניסיונות דומים בעבר שצלחו או שכשלו (אגב, לא כל אינפורמציה כזו היא אמת מדעית או בייקטיבית. פעמים שדעותיו הקדומות של החוקר מטות ומטעות...). אולם אין בסמכותה לקבוע מה טוב ומה רע. הדבר הוא למעלה מכוחה.

ג. מדעי הרוח

בחלק ממדעי הרוח, האקדמיה נגועה בדיסציפלינה של השערות מפקפקות, יצר חדשנות ואף דעות קדומות; ובכל זאת היא מחתימה אותם בגושפנקה מדעית. לנוער המתחנך בבתי הספר עדיין אין כלים להתמודד

עם תופעה זו (גם לא לכל המחנכים יש כלים כאלו...). הוא רגיל לקבל את אמיתות המדעים המדויקים כאמיתות מוחלטות (כידוע, גם אלו יחסיות הן...), וסבור שגם באותם מדעי רוח האמת המדעית היא סמכותית ומוחלטת (מדעי ההיסטוריה למשל). יש לכך השפעה מזיקה על עיצוב השקפת עולמו ומקומו בחברה זאת ועוד, החברה המדעית-טכנולוגית שלנו היא הישגית ותחרותית. ומכיון שלמדע יש תפקיד בכיר בקידומה של חברתנו, המעמד החברתי נקבע בין היתר על ידי הישגיות מדעית, או מה שנחשבת ככזו בעיני החברה. בחברה הישגית כזו התואר עולה על הטוהר. לא המאמץ נחשב אלא ההישג. המסר מחלחל למערכת החינוכית. זו עלולה להדגיש הישגיות ותחרותיות על חשבון מאמץ לימודי, אחריות חברתית, רמה מוסרית וכל מה שחינוך טוב שואף אליו. תלמיד כשרוני דוחק את התלמיד הבינוני לשולי החברה, גורם לו לפתח דימוי עצמי שלילי ולגרום לו במקרים מסוימים אפילו להידרדרות מוסרית. העתקות, זיופים וגניבת בחינות הפכו להיות נורמה בכל המערכות (גם האקדמאיות!), ויש חשדות שנורמה זו אף הגיעה לראשי המערכת!

ד. החינוך בבית הספר

בית הספר צריך להרגיל את התלמידים להרגלי למידה נכונים. האקדמיה יכולה לסייע בכך. אולם מעבר לכך, בית הספר צריך לחנך את תלמידיו ל**אהבת תורה**, לשקידה, לרצינות, לפתיחות, ליצירתיות ולאורינות. בכל אלו יש תרומה משמעותית לאישיותו של המחנך ולדוגמתו האישית. נוסף לכך זקוק המחנך ליצירתיות, לרגישות, למסירות, לאחריות, לאבהות ולאהבת התלמידים, ולכל אלו אין לאקדמיה שום עדיפות על פני בית מדרש טוב למורים. אדרבה, בית מדרש ערכי חינוכי, הרואה בהכשרת מחנכים את מטרתו המרכזית, מסוגל לטפח תכונות אלו הרבה יותר טוב מאשר מוסדות אקדמיים הרואים את עיקר תפקידם להכשיר חוקרים ומדענים. אך מעל לכול, בית הספר צריך לחנך **בני אדם** ולא טכנוקרטים. מחנכיו חייבים להיות אף הם אישים טהורים ולא נושאי תארים בלבד.

ה. חינוך תורני

כל הנכתב לעיל מתייחס לחינוך באשר הוא בכל אתר ואתר. אולם באשר ללימוד התורה הדברים נכונים שבעתים. מי יחנך את תלמידו לגישה נכונה לתנ"ך, תלמוד, מחשבת ישראל, אמונה ויראת שמים, תוצר האקדמיה או בית המדרש המסורתי? הרי ללימודים תורניים יש גם ובעיקר משימות חינוכיות, מעשיות, התנהגותיות והשקפתיות. שיטת הלימוד באקדמיה שונה בהכרח מזו של בית הספר המחנך. תשומת הלב באקדמיה נתונה בעיקר למחקר הסטטי, מי אמר, מתי אמר ועל איזה רקע נאמר. המסר הערכי, המחייב את הלומד, אינו בראש מעייניה. האקדמיה, במוצהר, אינה עוסקת בהשלכות החינוכיות והמעשיות של מחקרה. עצם ההתחשבות בהשלכות החינוכיות פסול בה על הסף. היא חייבת לכאורה להישאר אדישה וניטרלית לכל השלכה מעשית. היא צריכה להיות אובייקטיבית כביכול. האמת המדעית הצרופה עומדת לנגד עיניה, ולא יישומיה והשלכותיה על התנהגותו והשקפתו של התלמיד. היא עוסקת בעובדות ולא במסרים. ניקח דוגמא מתחום תולדות עם ישראל בעת החדשה. כיצד תוצג דמותו של טרומפלדור? על פי המדעיות

1. ראה מאמרנו: "אובייקטיביות וסובייקטיביות בביקורת המדעית על פי הראייה קוק" ("בדד" - בחוצאת אוניברסיטת בר-אילן, גיליון 4, חורף תשנ"ז).

הביקורתית, אשר במקרה הטוב מציגה את מחקריה ההיסטוריים כאובייקטיביים, או שמא היא תוצג כאמת חינוכית אשר חייבת לשמש מופת חינוכי ודוגמא לחיקוי? ויאמר ברורות: האמת החינוכית היא גם אמת מדעית. כי מטרת לימוד ההיסטוריה אינה לספק לתלמידים אינפורמציה יבשה בלבד. מטרתה היא לחנך אותם, להניע אותם למעשים אידיאליסטיים. ומנקודת ראות זו, המיתוס הטרומפלדורי, כפי שנוצר במסורת הקצרה של הציונות, הוא מיתוס של גבורה ומסירות נפש למען ההתיישבות בארץ ישראל. עובדת קיומו של המיתוס, על ברכיו התחנכו דורות לוחמים וחולמים, היא עובדה היסטורית ודאית יותר מאשר הספק מה אמר טרומפלדור לפני מותו. יתרה מזאת, גם אם נניח שטרומפלדור פלט קללה עסיסית בשעת גסיסתו, כשהתפתל בייסוריו, האם זה היה המסר שרצה להעביר לבאים אחריו, או שמא יש להתעלם מפליטת פה אומללה שאין אדם נתפס עליה בשעת צער, ולהציג את הדמות במלוא קומתה, לכל אורך חייה, ובכונותה למסור את הנפש למען העם והארץ? המיתוס, גם אם נניח שהומצא אחרי מותו, אמיתי יותר, וממילא גם מדעי ומדויק יותר מאשר הניסיון לפקפק באמירה הגדולה המיוחסת אליו?

רק אחרי הצגת הדמות ההירואית כדוגמא חינוכית ודאית יש אולי מקום להזכיר בדרך אגב את ההשערה המדעית המייחסת לו קללה ברוסית. וזאת תוך כדי חידוד חוש ביקורתם של התלמידים בדבר האפשרות שהעדפתה של השערה זו על ידי חוקרי האקדמיה צמחה על רקע דעה קדומה של אידיאולוגיה פוסט-ציונית שהחליפה את הערך "טוב למות בעד ארצנו" במימרה הצנינית של "טוב לחיות בעד ארצנו". אדרבה, יש לחנך את הנוער לפתח חוש ביקורת גם נגד המדע הבא בשם הביקורת האובייקטיבית, כביכול.

מהיכן יצמח מורה להיסטוריה בעל גישה חינוכית אחראית כזו, מהאקדמיה, או מבית מדרש למורים לא-אקדמי? כיצד נגדל מחנך שבצד הידע שיקנה לפרחי ההוראה גם יקנה להם חוש ביקורת בריא נגד הלכי רוח החתומים בחותם המחמיא של ה"מדע" וייתן בידם כלים חינוכיים שיאפשרו להם להתמודד עם אפנות ומוסכמות הרווחות בחברה? האם באקדמיה או במסגרת חינוכית?

בכוונה נקטתי דוגמא מתחום מדעי ההיסטוריה שבה ההסכמה מתקבלת יותר. דוגמא זו יכולה לשמש בנין אב למדעי רוח אחרים וביניהם למדעי היהדות. אמנם על המחנך להכיר גם את המחקר המדעי ולהכין את תלמידיו לקראת המפגש שעשוי להיות להם עם העולם האקדמי. אולם ללמד תורה בשיטה אקדמית: לא ולא! זו לא תורה חינוכית, וממילא ספק אם תורה בכלל!

1. מי בראש?

מי ראוי לעמו בראש מוסד חינוכי, איש אקדמיה דווקא, או בן/בת תורה? ושלא נובן שלא כהלכה. אין כאן שום הטלת פסול באיש האקדמיה בתור שכזה. ישנם אקדמאים לא מעטים שיראתם קודמת לחכמתם (ובמונחים שהשתמשנו בהם לעיל: שערכיהם קודמים למדעיותם), שאישיותם היא חינוכית והם יכולים להוות דוגמא חינוכית לתלמידיהם. אולם תכונות חינוכיות אלו אינן בהכרח תוצר הלימוד האקדמי, שהוא כאמור ניטרלי ואדיש לכל ערך חינוכי. יש שהם נרכשו בבית המדרש, או במסגרת חינוכית אחרת. אם רוחות פרצים הנושבות בקמפוס האקדמי לא הצליחו להסיטם מערכיהם ולערערם, כי אז אדרבה, מי שהצליח לשמור על עקרונותיו, מבלי להיסחף בזרם, סימן שהוא אישיות חינוכית מוצקה הראויה לשמש מודל חינוכי

2. הערת המערכת: ע"י במאמרו של הרב מיכאל אברהם "מיתוס ואמת היסטורית" (צ'הר' ז).

לתלמידים צעירים. אולם אין ללימודים האקדמיים כשלעצמם שום עדיפות על פני בית המדרש ברכישת תכונות חינוכיות ערכיות, שהן הן העיקר בחינוך, ולא העברת ידע וכלי למידה. אדרבה, זו היא מעלתו של בית המדרש שהוא דורש מתלמידיו גם נורמות חינוכיות. פסילה מראש של מחנכים מבית המדרש רק משום שבו הם רכשו את חינוכם והשכלתם (עליהם להצטייד כמובן בכלים מתאימים ולהיות קשובים לכל אמצעי חינוכי ולימודי מתקדם) והעמדת אקדמאים במקומם, רק ביזכות תוארם האקדמי, היא הריסתן חלילה של המסגרות החינוכיות של ביה"ס, של החברה ושל דור העתיד כולו!

בניסיון להעדיף את האקדמיה על פני בית המדרש יש היגררות אחרי אפנות ישנות מהמאה ה-19 למניין אומות העולם, שבה התיימר המדע לפתור את כל הבעיות. העולם התקדם בינתיים. עברנו את המאה ה-20 למניינם, על מלחמותיה הנוראות, על השואה האיומה, על גילוי האטום, הטלוויזיה, המחשב והשיבוט, ועל המהפכים שחלו בהשקפות העולם הקיצוניות. המדע התפתח, התפכח משיכרונו והתחכם, וככל חכם מכיר הוא כיום יותר ויותר את מקומו, מעמדו ומגבלותיו. תהיה זו טעות טראגית להכפיף את המערכת להכשרת מחנכים לאפנות מיושנות שאבד עליהן הכלח.

כלים מדעיים - כן. ידע מתקדם - בהחלט. אולם תוכן, מסרים, ערכים ואמונה לא ולא! והם הם העיקר במלאכת החינוך!

